

דיחוי בקודשים – תהליך או מציאות

א. פתיחה

ב. מהות דין דיחוי

ג. נראה ונדחה ודיחוי מעיקרא

ד. בידו לתקן

ה. אופי הדיחוי

ו. בעלי חיים

ז. סיכום

א. פתיחה

מושג הדיחוי הינו מושג נפוץ ביותר בספרות התלמודית, ומופיע פעמים רבות בהקשרים שונים ובמסכתות שונות בש"ס. עם זאת, מושג זה איננו נזכר בפירוש בספרות התנאית, אף שהגמרא מבינה שהוא עומד בבסיסן של מספר משניות.¹ מקורותיו המקראיים של דין דיחוי לוטים גם הם בערפל. הדיון היחידי בהקשר זה קיים בגמרא ביומא (סד ע"א), שם מובא מקור לדעת רבי יוחנן שבעלי חיים נדחים, אך לא ברור אם ניתן ללמוד ממקור זה לדין דיחוי בכלל, וכן לא ברור מהו המקור לדין דיחוי לשיטת רב שסבור שבעלי חיים אינם נדחים.²

ערפל זה ששורר בסוגיות ביחס לשורשיו של דין הדיחוי מעורר שאלות גם ביחס להבנת מהותו ומשמעותו. ההגדרה הטכנית של מושג הדיחוי היא (אנציקלופדיה תלמודית ערך "דחוי"): "דבר שנדחה שעה אחת מדינו, אף על פי שעברה הסיבה שמחמתה נדחה, הרי זה דחוי לעולם". אמנם, יש מקום לשאול האם מבחינה מהותית מהווה הדיחוי מושג אחד שמופיע במקומות שונים ובדרכים שונות, או שמא מושג זה מאגד בתוכו דינים שונים מהותית אשר הדמיון ביניהם טכני וחיצוני בלבד.

1. ראה למשל פסחים צח ע"א ויומא סד ע"א

2. עיי' בתוס' ישנים ביומא סד ע"ב ד"ה מי.

ב. מהות דין דיחוי

כהקדמה וכבסיס לניתוח חילוקי הדינים השונים של דין דיחוי, יש לדון במהותו ובאופן פעולתו של דין זה. אפשר להצביע על שני כיוונים עקרוניים בהבנת דין דיחוי:³

א. הדיחוי כהליך. פעולת דחיית הקרבן מהקרבה יוצרת דין שלא מאפשר לשוב ולהקריב את הקרבן.

ב. הדיחוי כמציאות. המציאות שבה הקרבן דחוי מהקרבה רובצת עליו ומונעת את הקרבנו גם אחר שעברה סיבת הדחייה.

בתוך כל אחד משני הכיוונים הללו אפשר להציע סברות שונות לדין הדיחוי. בכיוון שלפיו הדיחוי הוא תהליך ניתן למצוא מספר הסברים במפרשים:

1. בדברי תלמיד הרשב"א (קידושין ז ע"א ד"ה ש"מ) נאמר כבדרך אגב בהסבר אחד מדיני דיחוי: "שהרי נתבזה". מדבריו אפשר לדייק שהדיחוי הוא תהליך שמבזה את הקרבן ובכך פוסל אותו.⁴

2. בעל השואל ומשיב (מהדורה א ח"ב סי' קמז) הציע אפשרות מיוחדת בהבנת דין דיחוי: "ולכאורה לא נודע גוף ענין הפיסול דלמה יפסול... ולפי מה שכתבתי היה מקום לומר דהפסול הוא בשביל היסח הדעת...". בעל השואל ומשיב מאריך לפלפל בעיקרון מיוחד זה, ואין כאן המקום לדון בדבריו. לענייננו חשוב שגם אפשרות זו מתארת את הדיחוי כתהליך של 'היסח הדעת' שפוגע בקרבן ופוסל אותו.

גם ביחס לכיוון שלפיו הדיחוי מהווה מציאות פגומה אפשר להציע שתי הבנות שונות:

1. ר' אלחנן ווסרמן (קובץ שיעורים ח"ב חלק המכתבים) הציע באחד מצדדי החקירה שלו את ההבנה הבאה: "דבשעה שנולד בו המום נפסל לעולם ולא רק לשעתו, ולפי זה גם עכשיו שעבר מומו עדיין פסול בעל מום עליו". כלומר, דין דיחוי איננו תהליך עצמאי שפוסל את הקרבן, אלא שעצם מציאות הפסול שקיימת בקרבן נותרת גם לאחר שסיבת הפסול עברה, ומהווה מציאות של קרבן דחוי.

3. ניסוחן של הגדרות אלו נעשה בהשראת שיעורי הרא"ל על מסכת זבחים, עמ' 305.

4. דבריו של תלמיד הרשב"א מעלים את האפשרות שדין דיחוי הינו דין דרבנן בלבד, עיי' גם בגמ' זבחים עג ע"ב, אך בסוגיות השונות נראה בבירור שמדובר בדין תורה כפי שכתב הט"ז או"ח סי' תרמו ס"ק ו.

דיחוי בקודשים – תהליך או מציאות

2. הבנה אחרת עולה מלשונו של הגר"ז (זבחים יב ע"א) שכתב: "שחל עליה קדושת דיחוי". כלומר, הדיחוי מהווה מצב שבו קיימת בקרבן קדושה דחויה, והיא זו שפוסלת את הקרבן גם לאחר שהוכשר להקרבה.

במאמר זה לא נרחיב את הדיון ביחס לכל אחד ואחד מן ההסברים הנזכרים לעיל. נושא דיוננו יהיה החלוקה העקרונית שבין הכיוון הרואה את הדיחוי כתהליך בעייתי שפוסל את הקרבן, ובין הכיוון שרואה את הדיחוי כמצב של מציאות פגומה או דחויה שנותרת גם לאחר שהפסול המקורי של הקרבן הוסר.

ג. נראה ונדחה ודיחוי מעיקרא

דין אחד או שני דינים?

אחד המאפיינים הבולטים של הסוגיות הדנות בדין דיחוי הוא העיסוק המרובה בחילוקי דינים שונים שקיימים בדין זה. חילוקים אלו קיימים כמעט בכל מדד אפשרי של מושג הדיחוי: הדבר הנדחה (בעלי חיים/ שחוטים), אופן הדיחוי (בידיים וממילא), התחום ההלכתי (קודשים ומצוות)⁵ ועוד. עם זאת, נראה שהחילוק המרכזי והבולט ביותר הוא החילוק שבין נראה ונדחה (קרבן שהיה ראוי להקרבה ולאחר מכן נדחה) ודיחוי מעיקרא (קרבן שמתחילת דרכו לא היה ראוי להקרבה).

פעמים רבות בש"ס (קידושין ז ע"א; זבחים יב ע"א ועוד) מובא, לרוב בשם רבי יוחנן, המשפט הבא:

שמע מינה תלת: שמע מינה בעלי חיים נדחין, ושמע מינה דחוי מעיקרא הוה דחוי, ושמע מינה יש דיחוי בדמים.

מדברים אלו עולה שאמנם יש דין דיחוי גם מעיקרא, אך דין זה מחודש יותר מאשר דין נראה ונדחה. יש שחלקו על דעת רבי יוחנן, וסברו שאין כלל דין של דיחוי מעיקרא. כך למשל עולה מדברי הגמרא בזבחים (נט ע"א):

כל הקדשים שהיו עד שלא נכנה המזבח, ואח"כ נכנה המזבח – פסולין.
נכנה, דחויין מעיקרא נינהו!

5. תחום זה של דיחוי במצוות חורג ממסגרת מאמר זה, אף שיש בו כדי ללמד רבות על החקירה הנידונה בו. להרחבה בעניין זה עי' בשיעורי הרא"ל למסכת זבחים עמ' 303 והלאה.

הגמרא מניחה בפשטות שדיחוי מעיקרא אינו דיחוי, ומתוך הנחה זו היא מקשה על הברייתא שממנה עולה אחרת. כדברי הגמרא הנ"ל פסק גם הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין פ"ג הכ"ד; פ"ד הכ"ד): "שהדיחוי מעיקרו אינו דיחוי".

ברוב הסוגיות בש"ס נראה שהגמרא קיבלה באופן עקרוני את קיומו של דיחוי מעיקרא, ולמרות זאת חילקה בין שני סוגי הדיחויים ודנה בהם בנפרד, כפי שנראה להלן.

את היחס שבין נראה ונדחה ובין דיחוי מעיקרא אפשר להבין בשתי דרכים שונות. הבנה אפשרית אחת היא שדין הדיחוי בשני המקרים הינו דין אחד, אלא שרמת החומרה שלו בנראה ונדחה גבוהה מאשר בדיחוי מעיקרא. אפשרות אחרת היא שמדובר בשני דינים שונים לחלוטין שקיימים בשני מצבים שונים.

הקריאה הפשוטה בגמרא היא שמדובר בדין אחד שקיים ברמות חומרה שונות. כך עולה מלשון הגמרא "דיחוי מעיקרא הוה דיחוי", היינו שגם בדיחוי מעיקרא קיים הדין הכללי של "דיחוי". כך גם עולה מתוך הקישור שבין דיחוי מעיקרא ובין החילוקים האחרים בדין דיחוי (בעלי חיים, דמים), אשר באופן פשוט מהווים חלק מדין דיחוי הכללי.⁶

אמנם, בדברי האחרונים ניתן למצוא הדים לאפשרות השנייה. הקרן אורה בזבחים (יב ע"ב ד"ה והשתא) מסיק לאחר פלפול ארוך שהיחס שבין דיחוי מעיקרא ובין נראה ונדחה לדעת רבי יוחנן הפוך מזה שעולה מדברי הסתמא דגמרא:

דסבירא ליה לרבי יוחנן דדיחוי מעיקרו גרע מנראה ונדחה, כיון דלא היה ראוי מתחילתו, וסתמא דתלמודא בסוכה ולקמן סבירא ליה איפכא דנראה ונדחה גרע.

מדברי הקרן אורה נראה שדיחוי מעיקרא איננו רמה נמוכה של דין דיחוי, אלא דין שונה של דיחוי, אשר אלו שמקבלים אותו יכולים לסבור שהוא אף חמור יותר מדין נראה ונדחה.

דברים מפורשים יותר כתב הגר"ז בחידושו על מסכת זבחים (יב ע"א). סוגיית הגמרא שם דנה בדעה שלפיה קרבן הפסח שנשחט בבקרו של יום י"ד ניסן פסול בין כשנשחט לשמו ובין כשנשחט שלא לשמו. על אפשרות זו מקשה רבי אבהו שכל קרבן פסח ייפסל מדין דיחוי:

6. להלן נפקק בהנחה זו.

דיחוי בקודשים – תהליך או מציאות

אי דאפרשיה האינדא [ביום י"ד בבקר], דחוי מעיקרא הוא,
ואי דאפרשינהו מאתמול, נראה ונדחה הוא!

הגרי"ז על אתר מדייק מתוך לשון הגמרא שמדובר בשני דינים שונים במהותם:

ומדמחלק הגמרא בתרתי, נראה דדחוי מעיקרא ונראה ונדחה הם שני ענינים, דדחוי מעיקרא אינו שייך לדין דיחוי דנראה ונדחה.

תהליך ומציאות

מהו היחס בין שני הדינים הללו? אפשר להבין בפשטות שהחילוק הינו בין שני הכיוונים שאותם הבאנו לעיל: תהליך ומציאות. בדיחוי מעיקרא קיימת מציאות קמאית שפוגמת את הקרבן או מונעת את חלות הקדושה עליו, ואילו בנראה ונדחה ישנו תהליך של דחיית הקרבן מקדושתו והכשרו.

חילוק זה עולה מתוך כל המקורות אשר הובאו לעיל בהסבר טעמו של דין דיחוי, אף שלא כולם ראו בכך חילוק מהותי בין שני דינים שונים של דיחוי. כך למשל כתב תלמיד הרשב"א (שם):

ושמע מינה דיחוי מעיקרו הוי דיחוי, דהוא אמינא אותו שכבר נראה הוא דיחיה לעולם שהרי נתבזה בעודו קרבן, אבל אותו שלא נראה מעולם כגון האי לעולם לא ידחה.

כלומר, הביזוי שבתהליך הדחייה קיים דווקא כאשר הקרבן כבר היה ראוי להקרבה ונדחה ממנה. גם בעל השואל ומשיב (שם) כתב לחלק בין הדינים על פי דרכו:

ולכך יש לחלק גם כאן בין דיחוי מעיקרא לנראה ונדחה דאליס טפי משום דדיחוי מעיקרא לא שייך כל-כך היסח הדעת כמו בהיה ראוי כבר.

אפשר להבין שזוהי סברה פסיכולוגית הנוגעת לדין היסח הדעת, היינו שאדם שהקדיש דבר שדחוי מעיקרו לא מסיח את דעתו ממנו.⁷ אך ניתן גם להבין שמדובר בסברה מהותית שעניינה שפסול היסח הדעת קיים דווקא כאשר יש תהליך אקטיבי של דחייה ולא במצב של החלת קדושה הדרגתית על הקרבן.

בשני המקורות הנ"ל נראה שדין דיחוי כולו נתפס כתהליך, ובדבריהם התבאר רק שמשום כך דין זה מחודש יותר בדיחוי מעיקרא. אך בדברי האחרונים שמקבלים גם

7. עיי' בספר שערי היכל (זבחים) מערכה פו הע' 4.

את האפשרות שדין דיחוי הינו מציאות, נראה שנקודה זו היא שמבדילה בין שני סוגי הדיחויים. כך עולה בבירור מדבריו של הגר"ז (שם):

ודין דיחוי של נראה ונדחה הוא דיחוי של בפועל, היינו אם נדחה בפועל מהקרבה, והדין של דחוי מעיקרא הוא דיחוי בהקדש של קרבן, היינו שחל עליה קדושת דיחוי מתחילתה.

דברים דומים עולים גם מדברי הקובץ שיעורים (שם):

בענין דיחוי יש לפרש בשני אופנים, כגון אילו היה דין דיחוי כבעל מום עובר:
א. יש לומר דכיון שעבר מומו תו אין בו פסול בעל מום אלא פסול חדש, דחוי.
ב. יש לומר דבשעה שנולד בו המום נפסל לעולם ולא רק לשעתו ולפי זה גם עכשיו שעבר מומו עדיין פסול בעל מום עליו.
והנה בנראה ונדחה... מוכרח שהוא פסול חדש. אבל יש לומר דזה לא מצינו רק בנראה ונדחה ולא בדיחוי מעיקרא, דאפשר דהתם ליכא פסול חדש אלא שפסולו הקודם עדיין עליו.

מדברי הקובץ שיעורים ברור שדיחוי מעיקרא עניינו מציאות דחוי שנובעת מהרושם שנותר מן הפסול שחל על הקרבן. לעומת זאת, בדין נראה ונדחה הוא סבור שקיים "פסול חדש" של דיחוי, אשר מסתבר שהוא תלוי בתהליך של דחייה ולא במציאות.

למרות הדמיון שבין דברי הגר"ז והקובץ שיעורים, יש להצביע על הבדל מהותי אפשרי ביניהם. שני האחרונים הללו דומים בכך שהם סבורים שבדין נראה ונדחה קיים תהליך של דיחוי שלא קיים בדיחוי מעיקרא, וכן שבדיחוי מעיקרא קיימת מציאות של דיחוי. עם זאת, ייתכן שקיים הבדל ביניהם ביחס לשאלת קיומה של מציאות של דיחוי בדין נראה ונדחה.

מדברי הקובץ שיעורים ברור שמציאות הדיחוי קיימת גם בדין נראה ונדחה. זאת משום שמציאות זו נובעת משיירי הפסול שחל על הקרבן, וסברה זו קיימת באותה מידה גם בנראה ונדחה. משום כך מפורש בדבריו שדין נראה ונדחה חמור מדין דיחוי מעיקרא, שהרי הוא מכיל את שני סוגי הפסול.

עם זאת, בדעת הגר"ז יש להסתפק האם גם בנראה ונדחה קיימת מציאות של דיחוי. זאת משום שמציאות הדיחוי נובעת לדעתו מחלות של "קדושת דיחוי", וייתכן שקדושה זו חלה דווקא כאשר היא נוצרה מעיקרא, ולא במקרה של נראה ונדחה. לאור זאת ניתן יהיה לומר שבמובנים מסוימים תהיה חומרה מיוחדת דווקא בדיחוי מעיקרא, כפי שכתב הקרן אורה הנ"ל בדעת רבי יוחנן.

ד. בידו לתקן

מחלוקת אמוראים חשובה בנוגע לדין דיחוי הינה מחלוקת רבא ורב אשי בעניין דבר שנדחה ובידו לתקנו. במשנה בזבחים (לב ע"א) נאמר שדם שהתקבל ע"י כשר וניתן לפסול ניתן לחזור ולתת אותו לכהן כשר ולהזות ממנו. הגמרא על אתר (לד ע"ב) דנה בהלכה זו מנקודת המבט של דיני דיחוי:

וליהוי ליה דחוי!

אמר ליה רבינא לרב אשי, הכי אמר רב ירמיה מדיפתי משמיה דרבא: הא מני? חנן

המצרי הוא, דלית ליה דחויין...

רב אשי אמר: כל שבידו לא הוי דחוי.

דעת רב אשי היא שכאשר בידו של האדם לתקן את הפסול לא חל על הקרבן דין דיחוי, וכך נראה שפסק גם הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין פ"א הכ"ד). הראשונים מקשים על דינו של רב אשי מכמה סוגיות שבהן נראה שיש דין דיחוי גם בדבר שבידו לתקנו, כגון הדס שענביו מרובים מעליו ומיעט אותם ביום טוב (סוכה לג ע"א), דם הטעון כיסוי ונתכסה על ידי הרוח (חולין פז ע"א) והמפריש קרבן ואחר כך נשתמד (זבחים יב ע"ב). ישנן מספר שיטות בראשונים בהסבר היחס שבין הסוגיות השונות ובפסיקת ההלכה לאורן,⁸ ואנו נתמקד בשיטת התוספות בזבחים. שיטת התוספות בזבחים מבוארת בדבריהם במספר סוגיות (יב ע"א ד"ה ושמע מינה; לד ע"ב ד"ה כל שבידו; נט ע"א ד"ה עד שלא), ועיקרה הוא שיש להבחין בין שלושה מצבים ביחס לדין 'בידו':

א. כאשר אין בידו לתקנו כלל, יש דיחוי בין בנראה ונדחה ובין בדיחוי מעיקרא.

ב. כאשר בידו לתקנו בקלות ודעתו לתקן, אין דיחוי כלל.

ג. כאשר בידו לתקנו רק בקושי או שאין בדעתו לתקן, יש לחלק בין דיחוי מעיקרא שאינו דיחוי ובין נראה ונדחה שנחשב כדיחוי.

חלוקה מורכבת זו נאמרה בכדי ליישב את הדינים העולים מתוך מספר סוגיות בש"ס, אך בדברי התוספות לא נאמר מדוע יש לחלק בין דיחוי מעיקרא ובין נראה ונדחה ביחס לביטול הדיחוי מדין 'בידו'. אמנם, נראה שלאור החילוק שאותו הראינו לעיל

8. הפני יהושע (סוכה לג ע"א) כתב בדעת הר"ף והרמב"ם שכל דבר שבידו אינו דיחוי, ללא סייג. התוס' בכריתות (ז ע"א ד"ה הואיל) כתבו שדבר שנדחה מחמת פסול הגוף פוסל אפילו כשבידו לתקנו ודבר שנדחה מחמת סיבה חיצונית כשר אם בידו לתקנו.

ניתן להסביר היטב את דברי התוספות. נראה שהתוספות מחלקים בין שתי רמות שונות של דין 'בידו':

א. כאשר בידו לתקנו בקלות ודעתו לתקנו, אין כאן בכלל דיחוי. במקרים אלו התיקון הינו דבר פשוט ומתבקש וממילא הדיחוי נחשב לחלק מההתנהלות הרגילה עם החפץ ולא כתהליך של דחייה שאחריו בא תהליך נוסף של תיקון.

ב. כאשר בידו לתקנו בקושי או שאין בידו לתקנו, הרי שנוצר כאן תהליך משמעותי של דיחוי. אמנם, כאן יש לחלק בין תהליך של דיחוי ומציאות של דיחוי. תהליך של דיחוי, על הביזוי או היסח הדעת שבו, קיים גם כאשר קיימת אפשרות עקרונית לתקן את הפסול. אך מציאות של דיחוי קיימת דווקא כאשר הדיחוי הינו מהותי ומוחלט. לפי סברת הקובץ שיעורים, הפסול מותר רושם על הקרבן שלא נמחה גם לאחר תיקונו. ברור שרושם כזה נוצר רק כאשר הפסול הינו נצחי במהותו, כלשונו של הקובץ שיעורים (שם): "דבשעה שנולד בו המום נפסל לעולם". גם לפי סברת הגר"ז, שמדובר במציאות של קדושה דחוויה, הרי שאופי הקדושה משתנה דווקא כאשר אין לה כלל אפשרות לחול במלואה, ולא כאשר קיימת חסימה זמנית הניתנת לשינוי.

ה. אופי הדיחוי

בסוגיות השונות בש"ס ניתן למצוא התייחסות לדיחויים רבים מסוגים שונים, ללא כל רמז לחילוק ביניהם. גם בדברי הראשונים קשה למצוא חילוק כזה, ובכך חריגים מעט דברי התוספות בכריתות (ז ע"א ד"ה הואיל) שחילקו ביחס לדין 'בידו' בין סוגים שונים של דיחוי:

אע"ג דקי"ל כל שבידו לא הוי דיחוי, הני מילי שאינו נדחה מחמת פסולו, כמו שקיבל הדם ונתנו לשמאלו דהוי כאילו נתנו על הרצפה שיחזור ויטלנו.
אבל האי [הפריש קרבן והשתמד] נדחה מחמת פסול הגוף, ודמי לדאמרינן בזבחים מזבח שנפגם כל קדשים שהיו שם פסולים, אע"ג דבידו למלאות הפגימה.

התוספות מחלקים בין שני סוגים של דיחוי, דיחוי טכני ופסול, ולשיטתם דווקא דיחוי טכני כשר אם בידו לתקן ולא דיחוי שנובע מפסול.

דברים דומים כתב גם הקרן אורה מדעתו. בגמרא בזבחים (לד ע"ב) מבואר שכאשר מת השעיר המשתלח נפסל דמו של השעיר לה' מדין דיחוי, ואין זה נחשב דבר שבידו לתקן. רש"י על אתר (ד"ה שבידו) מבאר שהיכולת לקנות שעיר חדש איננה

דיחוי בקודשים – תהליך או מציאות

נחשבת כ'בידו' משום ש"מי יימר דיהבי ליה אחריני", אך הסבר זה נראה דחוק מעט.⁹ הקרן אורה (על דברי רש"י שם) ביאר את הדברים באופן אחר:

דדוקא בנשפך הדם דבידו לקבלו לכלי שרת לא מיחשב דיחוי, כיון דעומד לחזור לכלי שהיה בו, או אפילו לכלי אחר, כיון דבידו לתקנו כבתחילה. אבל דיחוי דם שעיר, אע"ג דבידו לזווג לו שעיר מכל מקום עתה שם פסול על הדם, כיון דמת המשתלח.

משמעות הדברים היא שכאשר חל "שם פסול" על הקרבן הוא מהווה דיחוי משמעותי גם אם ניתן לתקנו בקלות, ודוקא דיחוי טכני אינו נחשב כדיחוי אם אפשר לתקנו ולהתייחס אליו כאילו לא אירע כלל.

בדברי הגר"ז (זבחים יב ע"א) מבואר שהחילוק בין אופני הדיחוי משמעותי גם בנוגע לחילוק שבין נראה ונדחה ודיחוי מעיקרא:

וכגון למה שמבואר לקמן דבנפגם המזבח דחוי מעיקרא לא הוי דיחוי, ונתקשו התוס' בסוגיא בזה, ולפי מה שכתבנו הוא פשוט, דבנפגם המזבח הדיחוי אינו שייך רק (אלא) לנראה ונפגם, שהוא הוי דיחוי בפועל מהקרבה, אבל לדחוי מעיקרא אינו שייך כלל, דבחפצא של הקרבן אינו נדחה כלל.

כפי שנתבאר לעיל, לדעת הגר"ז יש חילוק בין דין נראה ונדחה שעניינו עצם הדיחוי בפועל מהקרבה, ובין דין דיחוי מעיקרא שעניינו הקדושה הדחוייה שחלה על החפץ. ממילא מסתבר לחלק בין דיחוי חיצוני שפוגע רק בהקרבה בפועל ובין דיחוי מהותי בחפצא שפוגע באופי הקדושה שחלה עליו.

יש להעיר שקיים הבדל מהותי בין חילוק זה של הגר"ז ובין חילוקם של התוספות בכריתות והקרן אורה הנזכר לעיל. שהרי הן התוספות בכריתות והן הגר"ז עשו שימוש בדוגמה של מזבח שנפגם, אלא שכל אחד הציב דוגמה זו בצד אחר של החלוקה. התוספות בכריתות הגדירו את דין מזבח שנפגם כ"פסול הגוף" שיוצר דיחוי אפילו כשבידו לתקנו, ואילו הגר"ז הגדיר דין זה דווקא כמקרה של "דיחוי בפועל" שפוסל רק בנראה ונדחה. קושי זה מתעצם לאור העובדה שהגר"ז עצמו, בחידושיו למנחות (נט ע"ב) הסכים עם דברי התוספות בכריתות שמזבח שנפגם "הוי פסול מצד הדין ושפיר הוי דיחוי".

9. ולו בשל ההשוואה לגדרי 'בידו' בדיני דבר שלא בא לעולם בקידושין סב-סב..

משום כך נראה שיש להבדיל בין שתי החלוקות דלעיל. התוספות בכריתות, הקרן אורה בזבחים והגר"ז במנחות חילקו בין פסול טכני ובין פסול מהותי, כאשר לדבריהם פסול מהותי יוצר דיחוי גם כאשר בידו לתקנו. לעומת זאת, הגר"ז בזבחים חילק בין דיחוי בהקרבה ובין דיחוי בחפצא של הקרבן, כאשר דווקא דיחוי בחפצא של הקרבן פוסל בדיחוי מעיקרא. דין מזבח שנפגם מהווה מצד אחד שם פסול הלכתי ומהותי שחל על המזבח, ומאידך הוא מהווה רק פסול באפשרות ההקרבה ולא פסול בחפצא של הקרבן. לעניין דין 'בידו' השאלה המשמעותית היא האם מדובר בפסול מהותי שמוותר את חותמו, ולעניין זה די בכך שפגם המזבח הינו פסול הלכתי ולא טכני. אך דיחוי מעיקרא קיים רק כאשר הקדושה שחלה על הקרבן הינה קדושה דחוויה, ורעיון זה מתקיים רק כאשר הפסול הוא בחפצא של הקרבן עצמו.

קיים דיון נוסף בנוגע לאופי הדיחוי אשר ניתן למצוא בו חילוק בין נראה ונדחה ודיחוי מעיקרא. בגמרא בזבחים (עג ע"ב) נאמר שכאשר זבחים כשרים התערבו בפסולים, אף שנאסרו בכך מדרבנן בלבד, המקריב אותם לא יצא ידי חובתו משום שיש בהם דין דיחוי. הראשונים על אתר התקשו להבין כיצד איסור מדרבנן יכול לפסול את הקרבנות בדיעבד, ונדחקו ליישב את הסוגיה באופנים שונים.¹⁰

אמנם, אחרונים רבים שהתייחסו לסוגיה זו כתבו שגם כאשר הפסול המקורי הוא מדרבנן בלבד, הרי שהדיחוי שנוצר הינו מדאורייתא. כיצד תיתכן אמירה כזו? בשערי יושר (ח"ג פרק יד) מבואר:

ודאי נקטו חכמים דלענין דחוי בקדשים בעינן שיהיה ראוי להקרבה בפועל, ואם אינו ראוי גם מחמת דבר אחר הגורם גם כן חשוב דחוי.

כלומר, פסול דיחוי חל בכל מקום שבו בפועל אי אפשר להקריב את הקרבן. ממילא, גם כאשר איסור ההקרבה הוא מדרבנן בלבד הרי שבפועל אי אפשר להקריב את הקרבן וממילא חל עליו דין דיחוי.¹¹

אמנם, נראה שסברה זו יכולה להתקיים דווקא ביחס לתהליך של דיחוי אשר מסוגל לפסול את הקרבן ללא קשר לגורמים שיצרו אותו. אך בנוגע למציאות של דיחוי אין לחכמים אפשרות להגדיר מציאות שתחשב כדיחוי מדאורייתא, וכעין זה חילק גם הקובץ שיעורים (שם).

10. עי' בשיטה מקובצת שם אות ו.

11. דוגמה נוספת לעיקרון זה ניתן למצוא בדיני "אם לא יגיד" ביומא עד. וכן בדיני קניינים מדרבנן.

ו. בעלי חיים

אחת המחלוקות הגדולות ביחס לדין דיחוי היא המחלוקת בשאלת הדיחוי בבעלי חיים. הגמרא מבינה ששאלה זו נתונה כבר במחלוקת תנאים, כאשר לדעת רבי יהודה (יומא סד ע"ב) בעלי חיים נדחים ואילו לדעת רבי שמעון (כריתות כח ע"א) בעלי חיים אינם נדחים. כמו כן, נתונה שאלה זו גם במחלוקת אמוראים שבה רבי יוחנן סבור שבעלי חיים נדחים ורב סבור שבעלי חיים אינם נדחים (יומא סד ע"א; זבחים נט ע"א). להלכה נחלקו הפוסקים כיצד יש להכריע במחלוקת זו: הרמב"ם (הל' שגגות פ"ג ה"ח) פסק שבעלי חיים אינם נדחים,¹² ואילו הגר"א (ביאור הגר"א יו"ד סי' קי"ט) פסק שבעלי חיים נדחים.

בדברי הגמרא והמפרשים קשה למצוא נימוק לעמדה שלפיה בעלי חיים אינם נדחים, אלא רק מעין גזירת הכתוב שנאמרה בבעל מום עובר שלאחר שעבר מומו חוזר להיות כשר להקרבה (יומא סד ע"א).¹³ בספר זרע אברהם לר' מנחם זמבה מובא הסבר לדעה זו (סי' כ אות כח):

כיון דעניין הדיחוי שפוסל אינו פסול לעצם הקדושה, דהא אף שנדחה לא פקע קדושתיה עדיין, רק הוא פסול להקרבה דכיון שהיה בו פסול דיחוי שוב אסור להקריבו... מכיון דבחיים ליכא עליו עדיין תורת קדושת קרבן, גלי קרא דאין דיחוי... דכללא הוא דדיחוי דקודם הכשר לאו דיחוי הוא.

כלומר, בבעלי חיים קיימת אמנם קדושת הגוף, אך אין בהם עדיין קדושת הקרבה. ממילא, דין דיחוי שעניינו פסול הקרבה לא יכול לפגוע בהם שהרי גם ללא הדיחוי אין הם עומדים להקרבה כעת. בכך דומים בעלי החיים ללולב או הדס שנדחו לפני חג הסוכות, אשר אינם נפסלים בכך משום שהמצווה עדיין כלל לא חלה עליהם (סוכה לג ע"א).

נראה שסברה זו נכונה רק אם נראה את הדיחוי כתהליך, ולא אם נראה את הדיחוי כמציאות של פגם או של קדושה דחוויה אשר יכולה להיווצר גם בשלבים

12. עיין בפירוש המשניות לרמב"ם (כריתות פ"ו מ"ו) שכתב אחרת.

13. המאירי בקידושין (ז ע"א ד"ה דברים) מנסה לנמק דין זה וכותב: "בעלי חיים הואיל ועל ידי מום אפשר לו לצאת לחולין אין דיחוי דיחוי שלא להיות חוזר ונראה". דבריו אינם ברורים לגמרי, וייתכן שכוונתו היא שהיכולת לצאת לחולין מלמדת על כך שניתן 'לאתחל' את קדושתם של בעלי החיים ולכן אין הדיחוי יכול לפגוע בהם. ייתכן גם שדבריו קרובים לדברי ר' מנחם זמבה שניביא להלן.

המוקדמים של חלות הקדושה ולהשפיע על הקרבן בהמשך דרכו.¹⁴ משום כך נראה שקיים קשר הדוק בין דין בעלי חיים ובין דין דיחוי מעיקרא, שהרי בשני המקומות השאלה היא האם הדיחוי פוסל גם כאשר חל לפני שחלה קדושת הקרבן. כפי שביארנו לעיל, בשני המקרים אין משמעות לתהליך של דיחוי, והמחלוקת היא האם קיים דין דיחוי שתלוי במציאות ולא בתהליך.¹⁵

ואכן, נראה שקיימת התאמה בין הדעות השונות בשתי השאלות. רבי יוחנן קשר בכל מקום את האמירה שבעלי חיים נדחים עם האמירה שיש דיחוי מעיקרא.¹⁶ ביחס לדעת רב (שסבור שאין בעלי חיים נדחים) קשה יותר להוכיח מה חשב ביחס לדיחוי מעיקרא, אך בדעת הרמב"ם כבר ראינו שהוא פוסק שאין דיחוי לא בבעלי חיים ולא בדחוי מעיקרא, וכן כתבו הרמב"ן (קידושין ז ע"ב ד"ה ואי) והת"י (יומא סד ע"ב ד"ה מי) שלדעת רב אין דיחוי מעיקרא.¹⁷

כמו כן, נראה שהבנה זו יכולה ליישב קושייה שעולה מתוך דברי התוס' ישנים ביומא (סד ע"ב ד"ה מי) והקרבן אורה בזבחים (יב ע"ב ד"ה ועדיין), והיא: מניין לרבי יוחנן שיש דיחוי מעיקרא בבעלי חיים? שהרי מקורו של רבי יוחנן הוא מן המיעוט "בהם" שמכשיר דווקא בעלי מום עובר מדין דיחוי ופוסל בעלי חיים שנדחו באופנים אחרים, אך ייתכן שמיעוט זה בא לפסול רק בעלי חיים שנראו ונדחו, ולא בעלי חיים שנדחו מעיקרא!

-
14. עי' בשיעורי הרא"ל למסכת זבחים (עמ' 301-303) שעמד על נקודה זו, אך בהמשך דבריו הלך בכיוון אחר מדברינו שלהלן.
15. גם ר' איסר זלמן מלצר תלה את שתי השאלות באופן דומה בספרו אבן האזל (הל' מעשה הקרבנות פט"ו ה"ד): "ונראה דהרמב"ם סובר דדין בעלי חיים אינם נדחין ודין דיחוי מעיקרא לא הוי דיחוי, יסוד אחד לשניהם דלא שייך דיחוי אלא היכי שכבר חלה הקדושה".
16. גם הצלע השלישית של דברי רבי יוחנן, שיש דיחוי בדמים, יכולה להתקשר לנושא עקרוני זה. שהרי דיחוי בדמים הינו דיחוי ברמה של קדושה נחותה אף יותר מזו של בעלי חיים וממילא לא שייך בה תהליך של דיחוי אלא רק מציאות דיחוי. אמנם ניתן גם לחלק משום שקדושת דמים לא אמורה להגיע לקדושה גבוהה יותר. למעשה חילק הרמב"ם בין התחומים ופסק שיש דיחוי בדמים, ואילו הרמב"ן (קידושין ז ע"ב ד"ה ואי) תלה את שלושת הדינים זה בזה.
17. התוס' בזבחים (דף יב ד"ה ושמע) כתבו שגם רב מודה שבעלי חיים נדחים כאשר דוחה אותם בידיים. ייתכן שסברתם היא שמעשה כזה של דחייה יכול לפגוע גם בחפצים שנמצאים ברמת קדושה נמוכה יחסית, עי' בשיעורי הרא"ל שם עמ' 303-307.

דיחוי בקודשים – תהליך או מציאות

אמנם, לאור דברינו קושייה זו אינה קשה כלל. שהרי עצם הדין שבעלי חיים נדחים מלמד שמושג הדיחוי איננו (רק) תהליך אלא מציאות של דיחוי, וממילא אין מקום לחלק בהקשר זה בין נראה ונדחה ובין דיחוי מעיקרא.

ז. סיכום

לאורך מאמר זה ניסינו להצביע על שני מסלולים שונים בדין דיחוי:

א. מסלול של תהליך דיחוי, אשר בא לידי ביטוי בדין נראה ונדחה, ומתקיים גם כאשר נוצר פסול חיצוני לקרבן ואפילו כאשר בידו לתקנו בקושי.

ב. מסלול של מציאות דיחוי, אשר קיימת גם בדיחוי מעיקרא, ודווקא כאשר מדובר בפסול בקרבן עצמו שאי אפשר לתקנו כלל.

לסיום הראינו ששני המסלולים הללו עומדים בבסיסה של מחלוקת רב ורבי יוחנן, כאשר רב מקבל רק את תהליך הדיחוי, דווקא בנראה ונדחה ולא בבעלי חיים, ואילו רבי יוחנן מקבל (לפחות גם) מסלול של מציאות דיחוי שמתקיימת גם בדיחוי מעיקרא וגם בבעלי חיים.